

УДК: 94(092)(477.64)"1920/1930"

О.О. Ігнатуша

ЗАПОРІЗЬКИЙ ФОРМАТ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ ДОБИ СТАЛІНСЬКОЇ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ (КІНЕЦЬ 20-х – 30-ті рр. ХХ ст.)

Стаття містить аналіз характеру і ефективності залучення радянською стороною іноземних інженерно-технічних працівників при будівництві Запорізького індустріального комплексу у 20–30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: індустріалізація, політика влади, іноземні спеціалісти, технології, інженерні консультації, міжнародна співпраця.

Проблеми міжнародної співпраці та використання іноземних матеріальних, технологічних, інтелектуальних ресурсів у процесі модернізації вітчизняної економіки вкрай гостро стоять перед сучасним українським суспільством, яке потребує нових імпульсів розвитку.

На увагу заслуговує аналіз таких періодів і сюжетів історії, які показали яскраві приклади подолання економічних труднощів, досягнення вражаючих економічних результатів, складовою частиною яких було використання іноземних фахівців, технологій та досвіду.

Тема іноземної співпраці, її мотивів, масштабів, змісту реалізації сторонами поставлених цілей, її значимості та суспільного резонансу ще недостатньо розроблена у вітчизняній історичній науці, про що доречно зауважував наприкінці 80-х рр. ХХ ст. запорізький історик О.І. Латун [1, с. 86]. Ситуація принципово не змінилася й до сьогодні. Більшість праць написані ще у радянську добу. Вони, здебільшого, мають популярний і пропагандистський характер і торкаються цих питань побіжно та відверто упереджено. Вони оспівують міжнародну солідарність трудящих, не розкривають політичні чинники економічних зв'язків, замовчують мотиви взаємовигоди співпраці, применшують ефект, який більшовицькій владі вдалося досягти завдяки залученню до реалізації своїх планів іноземних фахівців. Лише незначна частка робіт пізнього радянського часу репрезентувала виважений, академічний підхід до зазначеної проблеми. Авторами цих праць були С.В. Кульчицький, О.В. Лихолат [2], В.І. Касьяненко [3], О.І. Латун [1].

Останніми роками з'явилися наукові публікації, автори яких порушили питання про матеріальні, виробничі та інтелектуальні ресурси сталінської індустріалізації. Звернемо увагу на праці російських авторів О.О. Білоусової [4], С.В. Журавльова [5], Б.М. Шпотова [6] та українського науковця А.І. Голуба [7], В.І. Кабанова [8], Н.В. Кривець [9], О.В. Струченкова [10], В.Г. Ткаченка [11].

Проте автори зазначених праць не ставили за мету з'ясування ролі і місця Запорізького регіону у міжнародній співпраці у процесі більшовицької індустріалізації.

Спробуємо неупереджено оцінити характер, зміст і ефективність такої співпраці у процесі будівництва індустріальних об'єктів у місті Запоріжжі, яке було одним із центрів більшовицької індустріалізації наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.

Для вирішення цих завдань будемо спиратися на архівні джерела, як опубліковані [12], так і опрацьовані нами у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (Ф. 1. – ЦК КПУ), Російському державному архіві соціально-політичної історії (Ф. 85 – Г.К. Орджонікідзе), Державному архіві Запорізької області (Ф. Р-955 – Будівництво Дніпровського промислового комбінату (Дніпрокомбінатбуд), а також на періодичну пресу.

Причини міжнародної співпраці, на наш погляд, були об'єктивними. У них вбачаємо: саму потребу індустріалізації, відсутність досвіду спорудження крупних промислових об'єктів, відсталість вітчизняних технологій, відсутність потужної техніки. У той же час розвинені країни, передусім – країни Заходу, навпаки, були успішними і мали видатні досягнення у сфері промисловості.

Наказом Вищої ради народного господарства від 4 липня 1929 р. під грифом «не підлягає оголошенню» було введено в дію інструкцію «Про порядок залучення на службу і використання держпромисловістю СРСР працівників із-за кордону». Роблячи політичне застереження, що господарчі органи мають керуватися ідеєю першочергового використання праці вітчизняних працівників, 2-й пункт інструкції орієнтував на потребу «залучення із-за кордону на службу кваліфікованих спеціалістів для роботи з раціоналізації виробництва, для реконструктивних робіт, для новостворюваних виробництв, для підготовки нових спеціалістів, а також рядових працівників з тих спеціальностей, з яких існує нестача працівників в СРСР» [13, арк.103]. Очевидно, що така інструкція була спричинена гострою потребою в іноземних спеціалістах і, водночас, прагненням їх ефективного залучення у виробництво.

Фактор привабливої економічної потужності капіталістичних держав, з якими ідеологічно змагалися більшовики, змусив партійно-державне керівництво СРСР піти на тимчасові поступки, так само, як це було із запровадженням нової економічної політики, яка була лише тимчасовим відступом перед дрібним капіталом.

Галузі співпраці визначала радянська сторона. Особливо помітною була партійно-державна ініціатива щодо такої співпраці на початку форсованої індустріалізації. 3 лютого 1928 р. Політбюро ЦК КП(б)У при розгляді питання про будівництво мостів для Дніпрельстану визнало за доцільне розмістити замовлення «на заводах Союзу та зокрема Дніпропетровських заводах» [14, арк. 27, 29]. Жорстко обмежувалося число фахівців, які отримували дозвіл виїзду за кордон з діловими візитами. Потреба підприємств у таких візитах не відіграла вирішальної ролі. Так, відомо, що 23 січня 1928 р. Секретаріат ЦК КП(б)У дав дозвіл на закордонні відрядження двом групам. Одна планувала «ознайомитися зі станом рудовиробництва» в Америці, а інша – «з питаннями будівництва». Але при цьому число відряджуваних осіб скоротили із 14 до 8 чол. [15, арк. 35].

Сам факт співпраці з окремими іноземними фірмами дозволяє зробити висновок про переваги ринкової економіки і політичного устрою держав, які надавали можливість підприємцям своїх країн виходити на зовнішній ринок і співпрацювати заради економічної доцільності фірм, а відтак і громадян своєї країни. Робимо висновок, що політичний режим в СРСР значно звужував сферу взаємовигідної економічної співпраці.

Пріоритетними галузями застосування іноземних технологій і фахівців в Україні виявилися базові для індустрії: будівельні технології, енергетика, металургія, машинобудування.

Не було належної вітчизняної техніки, яка б дозволяла вести роботу широким фронтом, швидко й на рівні світових стандартів. Ця проблема поставала настільки гострою, що вирішити її ставало неможливим навіть протягом кількох найближчих років. Друкований орган Наркомату важкої промисловості – газета «За індустріалізацію» писала: «Низка найкрупніших металургійних будівництв перебуває під ударом саме через нестачу обладнання» [16].

З самого початку будівництва промислових об'єктів були задіяні технічні й технологічні ресурси іноземних машинобудівних заводів. Вже в 1927 р. в Америці замовили електромотори, лебідки та інші пристрої п'ятнадцяти різних типів. Перша техніка із закордону в Запоріжжя пішла у жовтні 1927 р. [12, с. 71].

Важливими сторонами співпраці було постачання на будови індустрії обладнання, виконання монтажних робіт, експертиза якості, інженерні консультації.

Іноземні фірми-партнери співпрацювали спочатку з Дніпробудом, а пізніше – Дніпрокомбінатбудом і першими металургійними підприємствами Запоріжжя, зокрема – Алюмінієвим комбінатом.

Вже у 1927 р. було укладено договір про технічне консультування спеціалістів при спорудженні Дніпровської гідроелектростанції з американською фірмою «Х.Л. Купер і К^о». Надалі ця фірма виступала основним технічним консультантом спеціалістів будівництва. Її фахівці контролювали технологічні процеси, дотримання техніки безпеки, раціоналізацію виробництва, виправляли поточні технічні помилки. Вони ініціювали підготовку вітчизняних технічних кадрів, свідченням чого стало створення 1929 р. інспекції щодо бетону [17, арк. 169]. З початку будівництва і до 1 грудня 1930 р. діяв договір на технічне консультування з німецькою фірмою «Сіменс-Баууніон». Працювала Чехословацька консультація, яку представляв інженер Вітковіцьких заводів Ліба. Згодом участь у будівництві в якості консультантів взяли французи – співробітники фірми АФК, яку представляв інженер Жан Жоффрен. Вони продовжили працю й після пуску Дніпрогесу – на спорудженні Алюмінієвого комбінату. 19 липня 1933 р. група фахівців цієї фірми прибули в Запоріжжя [18, арк. 7–8].

Серед фірм-партнерів будівництва на Запоріжжі були американські: «Дженерал електрик», «Ньюпорт-Ньюс», німецькі «Крупп», «Цейс», італійські – «Фіат», «Лянча», французькі – «Мокріше», «Лагауз Глазман», шведські – «Атлас Дізель», «Сандвік» та ін. Закладалась основа для широкого міжнародного співробітництва. Але, за визнанням начальника Дніпробуду О.В. Вінтера, основний «курс» взяли «на американські методи і американське обладнання».

Радянських фахівців різних галузей приваблювали очевидні технологічні досягнення американців. Передусім притягальною була енергетична сфера та гідробудування. Як зазначає сучасний російський дослідник Б.М. Шпотов, «Радянський Союз потребував в індустріальних гігантах американського типу. Американська допомога використовувалась при будівництві гідроелектростанцій, у нафтовій, гірничо-видобувній, вугільній, хімічній, металургійній, електротехнічній промисловості» [6, с. 18].

Це було цілком виправдано. На той час США були найбагатшою в економічному і фінансовому відношенні країною. Після першої світової війни вони перетворилися на світового кредитора з високорозвиненою промисловістю і технікою. Такі обставини стимулювали радянський уряд до встановлення політичних і торговельно-економічних зв'язків із США. Зацікавленість мала довготривалий і неперехідний характер.

Один із партійних керівників, згодом – другий секретар ЦК КП(б)У, – П. Постишев пояснював: «Зростання нашої промисловості йде вперед настільки швидкими темпами, що ... ми мусили вдатися до вербовки кваліфікованих робітників іноземців, у том числі й інженерно-технічних працівників» [19].

Потреба у праці іноземних спеціалістів зберігалася весь час радянської індустріалізації. У 1937 р. один із організаторів промислового виробництва Л.С. Владимиров писав після тривалого закордонного

вдрядження: «Крім надіслання людей із Союзу (на стажування – О.І.) необхідно поповнити наші конструкторські лави доброякісними працівниками Америки» [20, арк. 9].

Цінні технологічні новації американців бачились і в інших галузях. «До сих пір на нашому будівництві майже не використовується американський спосіб кладки цегли, хоча він, в цілому, кращий аніж російський... Метод дозволяє реорганізувати трудовий процес і підняти роль некваліфікованих робітників при самій кладці», – писав на Запоріжжі працівник, що хотів залишитися невідомим, у багатотиражній газеті «Пролетар Дніпробуду» [21].

Названі обставини звертали увагу радянської влади на капіталістичний світ не як на політичного ворога, а як на економічного партнера.

За опублікованими даними, з 1923 по 1933 рр. тільки по лінії Наркомату важкої промисловості було укладено 170 договорів про технічну допомогу, на зарубіжну виробничу практику направлено 2572 чол. 1933 р. у важкій промисловості СРСР працювало 6550 іноземних спеціалістів. На початку 1934 р. у важкій промисловості Радянського Союзу нараховувалось 5149 іноземних інженерів, техніків і робітників. Загальна кількість іноземних спеціалістів на початку 1933 р. становила близько 20 тис. чол. З членами їх сімей цифра наближалася до 35 тис. чол. [22].

Науково пізнавальними для вивчення постають питання способів виконання іноземцями своїх службових обов'язків; стилю поведінки з вітчизняними працівниками та між собою; впливу побуту, умов проживання, медичного обслуговування на виробничу сферу. У поле нашого зору потрапляють також виробничі конфлікти, їх характер та способи подолання, зняття упередженості тощо.

Ефективність діяльності іноземних фахівців на будівництві радянських промислових об'єктів була високою. Про це, наприклад, свідчать рядки звіту начальника Дніпробуду до Енергоцентру від 3 листопада 1930 р.: «Це ... дозволило досягти надзвичайно високих темпів роботи, ввести в практику нові методи й прийоми робіт і тим самим здешевити вартість робіт» [23, арк. 56].

Свідченням значного внеску іноземних фахівців у промислове будівництво на Запоріжжі стали і високі державні нагороди СРСР Зокрема, Орден Трудового Червоного Прапора отримали: керівник технічної консультації спеціалістів Дніпробуду, інженер Х.Л. Купер, проектувальник металевих конструкцій, інженер Ф. Файфер, керівник робіт з монтажу генераторів, інженер Томсон, монтер електричного обладнання Мерфі, старший монтер зі збирання турбін Вінтер, монтер зі збирання турбін Біндер [12, с. 239].

Таким чином, реалізація проекту сталінської індустріалізації передбачала ефективне використання технічного, технологічного та інтелектуального ресурсів зарубіжних економічних партнерів. Суб'єктами економічних відносин виступали як підприємства, фірми, так і окремі спеціалісти. Мобілізація ресурсів була здійснена рішеннями вищих партійних, державних, господарчих органів і втіленням їхніх постанов правовими, економічними та адміністративними методами.

Зарубіжні ресурси, використані під час промислового будівництва на Запоріжжі, виявилися суттєвими за обсягами, змістом та економічним ефектом. Без перебільшення – іноземна техніка, технології, спеціалісти, задіяні на об'єктах сталінської індустріалізації в Запоріжжі, внесли могутній вклад у практичне вирішення найважливіших державно-господарчих завдань, що стало умовою успішного виконання пріоритетних політичних проектів.

Джерела та література

1. Латун О.І. Так починалося співробітництво / Олександр Іванович Латун // Комуніст України. – 1988. – № 7. – С. 86–90.
2. Лихолат А.В. Исторические очерки. Подвиг Днепростроевцев / Александр Васильевич Лихолат, Станислав Владиславович Кульчицкий // Вопросы истории. – 1973. – № 6. – С. 116–131.
3. Касьяненко В.И. Завоевание экономической независимости СССР (1917–1940 годы) / Василий Игнатьевич Касьяненко. – М. : Политиздат, 1972. – 335 с.
4. Белоусова О.А. Иностранные рабочие и специалисты на Кузнецком металлургическом комбинате (1929–1939 гг.): дис... канд. ист. наук : 07.00.02 / Белоусова Ольга Александровна. – Томск, 2004. – 156 с.
5. Журавлев С.В. «Маленькие люди» и «большая история»: иностранцы московского Электростанции в советском обществе 1920–1930-х гг. / Сергей Владимирович Журавлев. – М. : РОССПЭН, 2000. – 352 с.
6. Шпотов Б.М. Американский фактор в индустриальном развитии СССР, 1920–1930-е годы / Борис Михайлович Шпотов. – М. : Ин-т экономики РАН, 2009. – 39 с.
7. Голуб А.І. Із історії участі німецьких робітників і спеціалістів в індустріальному розвитку Запоріжжя (1928–1932 рр.) / А.І. Голуб, В.І. Кабанов // Запоріжжя в історії та культурі. Тези доповідей і повідомлень республіканської наукової конференції. – Запоріжжя, 1991. – С. 52–53.
8. Кабанов В.І. Виробничо-технічні зв'язки України і Німеччини в 1922–1932 рр.: дис... канд. ист. наук : 07.00.01 / Кабанов Віктор Іванович. – Дніпропетровськ, 1994. – 236 с.
9. Кривець Н.В. Українсько-німецькі відносини: політика, дипломатія, економіка. 1918–1933 рр. / Наталія Василівна Кривець. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – 322 с.
10. Струченков О.В. Іноземні спеціалісти в Донбасі за доби радянської модернізації 1920–1930-х років // Олександр Вікторович Струченков // Нові сторінки історії Донбасу: Збірник наукових статей. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – Кн. 15–16. – С. 178–192.

11. Латун О.І. Іноземна допомога і будівництво Запорізького індустріального комплексу / О.І. Латун, В.Г. Ткаченко // Международная научно-практическая духовно-светская конференция «Аще возможно, будьте в мире со всеми...» (Римл. 12, 18) : тезисы докладов и сообщения. (г. Запорожье 9–12 января 1997 г.). – Запорожье, 1997. – С. 183–184.
12. Первенец индустриализации страны – Днепрогэс имени В.И. Ленина : сб. док. о строительстве Днепрогэса имени В.И. Ленина 1926–1932 гг. / [А.С. Шерстюк (ред.); ред. кол. и сост. : С.В. Гринько, П.Т. Кривчик, П.К. Чебаненко, И.П. Щербак]. – Запорожье : Запорожское книжно-газетное изд-во, 1960. – 288 с.
13. Державний архів Запорізької області (ДАЗО). – Ф. 995. – Оп. 14. – Спр. 455.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 142.
15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 90.
16. За індустріалізацію. – 1932. – 16 січня.
17. ДАЗО. – Ф. 995. – Оп. 14. – Спр. 30.
18. ДАЗО. – Ф. 995. – Оп. 44. – Спр. 123.
19. За індустріалізацію. – 1930. – 26 октября.
20. Російський державний архів соціально-політичної історії. – Ф. 85. – Оп. 29. – Спр. 653.
21. Пролетар Дніпробуду. – 1931. – 1 квітня.
22. В 20–30-е годы об этом не спорили, а нанимали, приглашали и даже вербовали западных специалистов строить нам социализм // Транс-Инфо. – 2007. – Март. – № 5 (81) [Электронный ресурс] // Режим доступа к журн.: http://trans-info.volgograd.ru/~gazeta/2007/5/news_547.htm.
23. ДАЗО. – Ф. 995. – Оп. 14. – Спр. 465.

Игнатуша А.А. Запорожский формат международного сотрудничества времен сталинской индустриализации (конец 20-х – 30-е гг. XX в.)

Статья содержит анализ характера и эффективности привлечения советской стороной иностранных инженерно-технических работников при строительстве Запорожского индустриального комплекса в 20–30-х гг. XX в.

Ключевые слова: индустриализация, политика власти, иностранные специалисты, технологии, инженерные консультации, международное сотрудничество.

Ignatusha O.O. Zaporizhzhyan format of the international cooperation at the time of Stalin's industrialisation (end of 20s – 30s years of the 20th century)

The article contains the analysis of character and efficiency of bringing in of foreign technical and engineering employees by the soviet side at building of the Zaporizhzhya industrial complex in 20–30th XX of century.

Keywords: industrialization, politics of power, foreign specialists, technologies, engineering consultations, international cooperation.

УДК: 94(477.63)"1932/1933"

Н. Р. Романець

РЕПРЕСИВНА СКЛАДОВА ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНОЇ КАМПАНІЇ 1932/33 Р. В УКРАЇНІ: ЦІЛІ, МЕХАНІЗМИ, ОСОБЛИВОСТІ

У статті досліджується репресивна політика радянської влади під час хлібозаготівельної кампанії 1932/33 р. в Україні. На основі аналізу архівних документів, що вперше вводяться до наукового обігу, визначаються особливості, механізми, цілі карально-репресивних заходів влади.

Ключові слова: хлібозаготівлі, репресії, селянство, влада, політика.

Голодомор 1933 р. належить до найтрагічніших тем вітчизняної історії, актуальність яких не зменшується з плином часу. «Архівна революція» 90-х рр. ХХ ст. створила підґрунтя для повномасштабних досліджень української гуманітарної катастрофи, зумовивши справжній історіографічний прорив, що доводить поява понад 10 тис. монографій, статей, збірників документів, художніх творів, публіцистичних видань [1]. Своєрідним підсумком вивчення народної трагедії стало видання зведеного і регіональних томів «Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні» [2]. Особливу увагу історики приділяють з'ясуванню причин голодомору, зокрема дослідженню репресивної складової хлібозаготівельної кампанії 1932/33 р. Але незважаючи на те, що в працях В. Васильєва [3], Ю. Шаповала [4], С. Кокіна [5], В. Нікольського [6], В. Кривоноса [7] висвітлено різноманітні аспекти репресивно-каральних дій влади проти селянства протягом другої половини 1932-1933 рр., ця тема потребує подальшого наукового осмислення. Тому метою даної наукової розвідки є дослідження цілей, механізмів, особливостей репресивно-каральних заходів партійно-радянських і каральних органів під час хлібозаготівельної кампанії 1932/33 р.

Репресивні дії влади під час хлібозаготівель 1932/33 р. були спрямовані на вирішення наступних завдань. По-перше, на забезпечення виконання хлібозаготівельних планів за рахунок так званих «невидимих припасів хліба», тобто вилучення у селян «розкраденого, незаконно розданого і